

Croatica XV (1984) — 20/21 Zagreb

Izvorni znanstveni članak

Antun Djamić

**POROCI SLAVONACA U DOŠENOVOJ
»JEKI PLANINE«**

UDK 886.2"17" Došen

U svojoj pjesmi Jeka planine V. Došen najprije brani M. A. Relkovića od protivnika koji su napali njegova Satira, u kojem je korio loše običaje Slavonaca. Zatim u pjesmi iznosi još neka praznovjerja Slavonaca: vjerovanje u vile, vještice, noćne more, vukodlake i uroke. Oni su i lakovjerni kada vjeruju Cigankama koje im proriču budućnost, i babama od kojih traže lijekove protiv bolesti. Došen zna da se ti poroci prenose s koljena na koljeno te da se mogu iskorijeniti samo prosvjećivanjem naroda.

Satir iliti divji čovik Matije Antuna Relkovića prva je naša knjiga koja je sadržajem i formom posve slavonska: opisuje Slavoniju i slika opširnije život Slavonaca kakav je on stvarno bio u ono doba, pa iz njega možemo vidjeti kakve su bile prilike među slavonskim seljacima; pisan je narodnim jezikom i formom bliskom priprostomu puku.

Relković je u svom *Satiru* korio Slavonce zbog nekih poroka koji su tada bili uvriježeni u Slavoniji, a koji su bili moralno i materijalno štetni njegovoj domovini. Ukazujući na štetnost i rugobu tih poroka on nastoji uputiti svoje zemljake kako da krenu pravim putem i prionu uz ona sredstva, kojima će brže i sigurnije doći iz svoje zaostalosti do boljšega kulturnog i materijalnog napretka, što je cilj svakoga društva i društvene organizacije koja mora oko toga nastojati. Relković je zato jasno pokazao taj put: ostaviti se starih loših običaja, prihvatiti se prosvjete i svoga posla.

Da je Slavonac kulturno i materijalno zaostao u to doba, to je Relković uvidio kad je došao u strani svijet i usporedio stanje koje je tu vidio s onim u svojoj Slavoniji. Promatrajući te razlike došao je do zaključka da su uzroci slavonskoj zaostalosti u neprosvijećenosti Slavonaca i lošim običajima kojih se oni uporno drže, a koje su u njihove krajeve donijeli Turci kad su u njih došli i tu vladali skoro dva stoljeća.

Iz literature u to doba znamo kako je *Satir* u prvom izdanju primljen među čitateljima. Većina školovanih ljudi priznala je da je to dobra knjiga koja šiba narodne mane i upućuje narod na dobro. Priprosti je svijet — koliko je to onda bilo moguće — prigrlilo *Satira* jer je u njemu našao sebe: sliku svoga života, bez obzira da li prikazuje dobre ili loše njegove strane, a taj se realizam sviđa narodu, i svoj jezik kojim on govori i koji razumije. S druge strane našlo se par — koliko do sada znamo — školovanih ljudi koji su kritizirali *Satira* i napali Relkovića zbog toga što on neke od tih običaja, npr. kolo, smatra običajima turskim i mjestima nemorala, a oni se s tim ne slažu. Oni zamjeravaju Relkoviću što iznosi baš te tamne strane svojih zemljaka, u što on kao vojnik nije smio — po njihovu uvjerenju — dirati. No njihovi napadi nisu pogađali samo *Satira* nego su još više sipali uvrede i pogrde na samoga Relkovića osobno.

Protiv jednoga ovakvog napadača na Relkovića — Tamburaša slavnskoga — ustao je na Relkovićevu obranu i Vid Došen u svojoj pjesmi *Jeka planine* (Zagreb, 1767). Iz te pjesme ne doznajemo tko se krije pod imenom »Tamburaš«, nego možemo po nekim navedenim njegovim karakteristikama tek nazreti kojemu je staležu pripadao. Došen u svojoj pjesmi navodi što »Tamburaš« zamjerava Relkoviću, a onda pobija njegove prigovore sma-

trajući ih, kao i cijelu njegovu pjesmu, slabima i promašenima, plodom nekakva nerazumnoga i uobraženoga piskarala i šupljoglavca.

Došen u *Jeki* najprije hvali Relkovića što je kao vojnik za teškoga rata otkidao od svojega odmora vrijeme da bi složio knjižicu kojom nastoji nakriti svoju domovinu krepostima i očistiti od opakih običaja. Dalje Došen kaže da je *Satir* bio pet godina rado čitan i hvaljen od ljudi koji zbog svoga znanja zauzimaju položaje u društvu, a onda god. 1767. neki »omrčeni vitez« pod imenom »Tamburaša slavonskoga« izdade knjižicu u kojoj bez uzroka psuje i kori Relkovića, naziva ga utvorom i slavonskim zlotvorom i mnoge pogrde na njega obara.

Došen zatim spominje ukratko neke mane, posijane od Turaka (stih 47—54), koje Relković u *Satiru* kori, odvrća puk od njih i opominje ga da ne slijedi te turske sljeparije (51, 106/7), a koje »Tamburaš« brani. Evo tih poroka:

Roditelji često uče malenu djecu zlu: uče ih psovati, govorniti nepristojne riječi; nagovaraju ih da rade ono što ne smiju; da ne slušaju i ne poštuju ni roditelja ni starijih (55—60).

U kolu, »slipom kolu«, i na sastancima mladež i odrasli najprije pocikuju, onda obijesno skaču, dok se na koncu zabava ne svrši u grešnoj raspojanosti (61—64, 117/8).

Sastanci momaka i djevojaka na prelu i na besjedama nisu uvijek pristojni: tu se vode nepristojni govori, tu se psuje, tu se ogovara, a katkada ima žderanja i lokanja (65—68, 183—186).

Relković se oborio i na svatovske običaje, jer da u njima ima više zala. Tu se u prvom redu previše troši, upravo rasipa, na jelo i pilo, jer se svatovi natječu tko će više žderati, i tako upropaštavaju kuću u kojoj se svadbuje (69—72, 127—132, 173—190); u drugom se redu u svatovima ljudi ponašaju kao da nemaju razuma; konačno su uz svatove vezana i neka čaranja (199—202).

Slavonac nije rado slao svoju djecu u školu, jer je smatrao da su mu djeca potrebija i korisnija na poslu kod kuće i kod čuvanja marve nego da gube vrijeme u školi (84—88, 133—140). A Relković je uvjeren da se prosvjetom ide napretku i zato preporučuje djeci knjigu.

I dok je Relković samo kod vjenčanja opisao uobičajeno čaranje, dotle je Došen u *Jeki* naveo nekoliko konkretnih slučajeva praznovjerja i lakovjerja Slavonaca. Neke je od njih samo spomenuo ne navodeći u čemu se oni sastoje, a neke nam je ocrtao dosta jasno.

Za čarolije kaže Došen da prate Slavonca kroz cio život: s njima se čovjek rađa i umire, bez njih nema pira (199/200). A njih je vrag naučio bulu, bula babu, a bača uči mlade (192—195) i tako ta sljeparija prelazi s koljena na koljeno i nikako da se iskorijeni.

Praznovjerje se Slavonaca očituje u ovim slučajevima:

Tu je najprije vjerovanje da su ženske s bijelim kosama vile (221/2) i da vile strijeljaju djecu koja su u bijelim čistim košuljama, pa zato majke ne presvlače djecu u čiste košulje nego ona hodaju zamazana (247—252).

Vjerovalo se da su neke babe vještice koje vade djeci srce, i na taj ih način ubijaju (245/6).

Neke su deblje žene bile potvarane da su noćne more koje noću sišu mlijeko ljudima dok oni spavaju, i na taj se način udebele (223—230).

Za neke su mrtvace vjerovali da su postali vukodlaci koji se obnoć izvlače ispod grobne ploče i loču krv; zbog toga je od njih u strahu cijelo selo. Došen veli da na taj način Slavonci ogovaraju svoje pokojnike koji su već odavno u prahu (231—236).

Puk vjeruje da su uzroci bolesti kod djece i mladeži uroci: da su te osobe urečene. Međutim Došen navodi kod jednog »urečenog« djeteta pravi uzrok bolesti: majka mu je dala jesti zeleno nedoraslo voće (241—244). Ali ureći su se mogle i mlade životinje. Zato on navodi stari običaj da se na ždrijebe meće žlica neka mu ne naškodi urok. No ta ga žlica, tumači Došen, sigurno neće spasiti od vuka pa onda ne koristi ni protiv neke druge nezgode (261—264).

Protiv uroka i nekih bolesti upotrebljava se kao lijek baja-nje, koje čine bule za novac praznovjernima (313/4).

Vidi se da je u Došenovo vrijeme bilo u običaju proricanje nekih budućih događaja pomoću nekih životinja. On navodi samo ovo:

gdino prorok biše svraka
ili koja druga smraka (217/8).

Poznato je, ljudi i danas nešto zaključuju iz ponašanja nekih životinja (npr. kukurikanja pijetla pred kućnim vratima, iz umivanja mačke pred kućnim pragom, pjevanja djetlića) kao i iz nekih pojava na ljudskom tijelu (zvoni uho, svrbi dlan, štuca se i dr.).

I lakovjernost spada među poroke Slavonaca. A ta je vladala onda, a vlada još i danas, ne samo kod priprostih nego i kod prosvjećenijih ljudi.

Došen navodi kako ljudi slijepo vjeruju Ciganki, koja jednim čarom, djevojkama proriče sreću da izmami od njih komad svile, mladoj ženi za novce proriče dijete, a babi daje lijek za oči kad dobije od nje torbu brašna (203—214).

Isto tako puk slijepo vjeruje babama za koje misli da znaju liječiti razne bolesti, pa se zato njima obraća za pomoć. Tako se mati, tražeći lijeka bolesnu djetetu, obraća najprije babi (253—258). Ako mlada žena želi biti neko vrijeme bez djece, kako

bi mogla bezbrižno provoditi vrijeme skakajući u kolu, onda se obraća babi koja joj daje »obojak pun smrada«, da ga nosi uza se i postigne ono što želi. Došen nam na žalost ne kaže što sadrži taj obojak. Kakve je lijekove davala baba, opisuje Došen jasno u ovom primjeru, gdje je mlada oboljevši od groznice zatražila od babe lijek. Dobila je ovaj recept: neka uhvati kuju, sveže joj o vrat tikvu i ode s njom do mlake pa neka onda zgrabi kuju za rep i baci je u mlaku; kad kuja iziđe iz vode, neka mlada popije onu vodu koja se iz lokve nalila u tikvu, i ozdravit će. Mlada je poslušala savjet, učinila sve kako joj je rečeno, ali se od one prljave vode onesvijestila i postala još bolesnijom (279—306). Dakako da su i Relković i Došen udarali po ovakvom štetnom traženju pomoći bolesnicima, to više što je u njihovo vrijeme postojala organizirana stručna zdravstvena služba: u Granici su postojali liječnici i ranarnici, a možda i babice, koje se nešto kasnije i službeno spominju po našim slavonskim selima.

To su bili glavni poroci Slavonaca što ih Došen navodi u *Jeki*, protiv kojih su se u prosvjetiteljsko doba borili Relković i Došen. Međutim ni oni, kao ni drugi iza njih, nisu uspjeli ta zla iskorijeniti, jer se jednom uvriježeno zlo teško iskorjenjuje, pogotovu kad je ono zahvatilo šire slojeve naroda i kad se uz to nađe i onih koji to zlo podržavaju i brane.

Zusammenfassung

In seinem Gedicht *Jeka planine* verteidigt Vid Došen zuerst M. A. Relković vor seinen Gegnern, die den *Satir*, in dem er viele üblen Bräuche der Slawonier kritisiert, beanstanden. In der Folge bietet dann Došen noch einige Beispiele slawonischen Aberglaubens: Glauben an die Feen, Hexen, Nachtmahre, Vampire und Bezauberungen. Ausserdem wären die Slawonier leichtgläubig, weil sie den Zigeunerinnen glauben, die ihnen die Zukunft vorsagen, so wie auch den alten Weibern, von denen sie Heilmittel gegen gewisse Krankheiten verlagen. Došen schliesst mit der Behauptung, es handle sich um Laster, die von einer Generation an die andere übertragen werden und nur durch Aufklärung ausgerottet werden können.